



जागतिकीकरण आणि सामाजिक विकासावर इतिहासाचा प्रभाव

विजय रामकृष्ण टोकसे

सहाय्यक प्राध्यापक

श्री महंत दत्तराम भारती कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आर्णि, जि. यवतमाळ

Corresponding Author – विजय रामकृष्ण टोकसे

DOI - 10.5281/zenodo.15240917

सारांश :

जागतिकीकरण हा एक व्यापक आणि गुंतागुंतीचा विषय आहे, जो आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय पातळीवर परिणाम घडवतो. सामाजिक विकास हा समाजाच्या प्रगतीसाठी आवश्यक घटक असून, त्यावर ऐतिहासिक घटनांचा मोठा प्रभाव असतो. या संशोधन प्रबंधात जागतिकीकरणाच्या संकल्पनेचा ऊहापोह करून, इतिहासाच्या प्रभावामुळे सामाजिक विकास कसा घडतो यावर चर्चा करण्यात आली आहे. जागतिकीकरण आणि सामाजिक विकास ह्या दोन महत्त्वपूर्ण विषयांचा संबंध इतिहासाशी अत्यंत गहिरा आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत केवळ आर्थिक आणि सांस्कृतिक आदान-प्रदान होत नाही, तर त्याचा समाजावर, संस्कृतीवर, आणि सामाजिक रचनेवर मोठा प्रभाव पडतो. इतिहासातील विविध घटना, विशेषतः वसाहतीकरण, औद्योगिकीकरण, आणि 20 व्या शतकातील जागतिक युद्धे ह्यामुळे जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेला गती मिळाली आणि त्याचा समाजातील असमानता, आरोग्य, शिक्षण आणि सुसंस्कृततेवर थेट प्रभाव पडला. ह्या संशोधनपत्रात जागतिकीकरण आणि सामाजिक विकासावर इतिहासाचा कसा प्रभाव पडला आहे, ह्याचा अभ्यास करण्यात येईल.

मुख्य शब्द: जागतिकीकरण, सामाजिक विकास, इतिहास, वसाहतीकरण, औद्योगिकीकरण, वैश्वीकरण, असमानता, शिक्षा, आरोग्य.

प्रस्तावना:

जागतिकीकरण हे आधुनिक काळातील सर्वात महत्वाचे आणि प्रभावी प्रक्रियांपैकी एक आहे. तंत्रज्ञानाच्या विकासामुळे आणि जागतिक व्यापाराच्या वाढीमुळे हा प्रवाह अधिक गतीमान झाला आहे. परंतु, सामाजिक विकास हा इतिहासाने घडवलेला प्रवास असून, प्राचीन संस्कृती, युद्धे, वसाहतवाद, औद्योगिक क्रांती, स्वातंत्र्य चळवळी आणि आर्थिक सुधारणा यांसारख्या ऐतिहासिक घटनांनी यावर मोठा प्रभाव टाकलेला आहे.

जागतिकीकरण म्हणजे संपूर्ण जगभरातील राष्ट्रांमधील आर्थिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आणि तंत्रज्ञानाच्या आदान-प्रदानाचा एक सुसंस्कृत आणि

महत्त्वपूर्ण प्रक्रिया. ह्या प्रक्रियेमध्ये व्यापार, माहिती, संसाधने, आणि मनुष्यबळाचा आदान-प्रदान होतो. ह्याचे प्रारंभिक टप्पे वेगवेगळ्या ऐतिहासिक घटकांवर आधारित होते. 15 व्या शतकातील सागरमार्गी व्यापार आणि वसाहतीकरण ह्या प्रक्रियांचा आरंभ मानला जातो.

जागतिकीकरण: संकल्पना आणि महत्त्व:

जागतिकीकरण (Globalization) म्हणजे विविध देशांमधील सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि तांत्रिक क्षेत्रातील वाढता परस्परसंबंध आणि एकत्रिकरण. यामुळे भौगोलिक सीमा कमी महत्त्वाच्या ठरतात आणि जग अधिक परस्परसंलग्न बनते.

जागतिकीकरणाची वैशिष्ट्ये:

1. **आर्थिक सहकार्य:** आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि गुंतवणुकीत वाढ.
2. **संस्कृतीचा प्रसार:** विविध देशांच्या संस्कृती, भाषा, कला आणि परंपरा यांचा प्रभाव वाढतो.
3. **तांत्रिक विकास:** माहिती आणि संचार तंत्रज्ञानाचा जलद प्रसार.
4. **बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची भूमिका:** मोठ्या कंपन्या अनेक देशांमध्ये आपला व्यवसाय विस्तारतात.
5. **शिक्षण व ज्ञानाचा प्रसार:** विविध शैक्षणिक संधी आणि संशोधनाचे आंतरराष्ट्रीयकरण होते.

जागतिकीकरणाचे महत्त्व:

1. **आर्थिक वाढ:** आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे देशांच्या अर्थव्यवस्थेला चालना मिळते.
2. **नोकरीच्या संधी:** विविध देशांमध्ये रोजगाराच्या संधी निर्माण होतात.
3. **तंत्रज्ञानाचा विकास:** आधुनिक तंत्रज्ञान सहज उपलब्ध होते.
4. **संस्कृती आणि ज्ञानाची देवाणघेवाण:** विविध देशांतील लोकांमध्ये संवाद आणि आदानप्रदान होते.
5. **उत्पादन व सेवांचा विकास:** नवीन बाजारपेठा निर्माण होऊन उत्पादन व सेवा क्षेत्राचा विस्तार होतो.

जागतिकीकरण आणि इतिहास:

जागतिकीकरण म्हणजे विविध देश, संस्कृती, अर्थव्यवस्था आणि समाज यांच्यातील परस्परसंवाद वाढण्याची प्रक्रिया. ही संकल्पना आधुनिक असली तरी तिचे मूळ इतिहासात खोलवर रुजलेले आहे. जागतिकीकरणाचा इतिहास वेगवेगळ्या टप्प्यांमध्ये पाहता येतो.

१. प्राचीन आणि मध्ययुगीन काळातील जागतिकीकरण (इ.स. पूर्व ३००० - इ.स. १५००)**व्यापार मार्गांची सुरुवात:**

- **रेशीम मार्ग (Silk Road)** चीन, मध्य आशिया, भारत आणि युरोप यांना जोडणारा प्राचीन व्यापारमार्ग होता.
- **मसाल्यांचा मार्ग (Spice Route)** दक्षिण आशिया, अरबी देश आणि युरोप यांच्यात व्यापार घडवत असे.
- **रोमन साम्राज्य, गुप्त साम्राज्य** आणि **चीनमधील हान वंश** यामुळे व्यापारी आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण वाढली.
- **धर्म आणि संस्कृतींचा प्रसार:**
 - हिंदू धर्म, बौद्ध धर्म आणि इस्लाम हे विविध प्रदेशांमध्ये पसरले.
 - अरब व्यापाऱ्यांमुळे इस्लाम आफ्रिका आणि दक्षिण आशियामध्ये पोहोचला.
 - बौद्ध धर्म चीन, जपान आणि कोरियामध्ये पोहोचला.

२. शोधयुग आणि वसाहतवाद (इ.स. १५०० - १८००)

- **नवीन समुद्री मार्गांचा शोध:**
 - युरोपियन सत्तांनी (पोर्तुगीज, स्पॅनिश, ब्रिटिश, डच आणि फ्रेंच) नवीन प्रदेश शोधले आणि त्यांना आपल्याच ताब्यात घेतले.
 - **ख्रिस्तोफर कोलंबस** (अमेरिका, १४९२), **वास्को द गामा** (भारत, १४९८), **फर्डिनांड मॅगेलन** (जगप्रदक्षिणा, १५२२) यांसारख्या शोधकांनी जागतिक व्यापार वाढवला.
- **वसाहतवादाचा प्रभाव:**
 - युरोपियन देशांनी आशिया, आफ्रिका आणि अमेरिकेतील अनेक प्रदेश ताब्यात घेतले.
 - गुलाम व्यापार मोठ्या प्रमाणावर वाढला, विशेषतः आफ्रिकेतून अमेरिकेत.

- स्थानिक संस्कृतीवर पाश्चात्य प्रभाव पडू लागला.

३. औद्योगिक क्रांती आणि आधुनिक जागतिकीकरण (इ.स. १८०० - १९४५)

- औद्योगिक क्रांतीमुळे (१८व्या आणि १९व्या शतकात) उत्पादन आणि वाहतूक क्रांतिकारी पद्धतींनी बदलली.
- रेल्वे, बाष्पयंत्रे आणि टेलिग्राफमुळे जागतिक संपर्क अधिक वेगवान झाला.
- पहिल्या आणि दुसऱ्या महायुद्धानंतर अनेक नवीन राष्ट्रांची निर्मिती झाली आणि औपनिवेशिक सत्तांचा प्रभाव कमी झाला.

४. आधुनिक आणि तंत्रज्ञान-आधारित जागतिकीकरण (१९४५ - आतापर्यंत)

- संयुक्त राष्ट्रसंघ (UN) आणि आंतरराष्ट्रीय संघटना:
 - दुसऱ्या महायुद्धानंतर जागतिक सहकार्य वाढले.
 - जागतिक बँक (World Bank), आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (IMF), आणि जागतिक व्यापार संघटना (WTO) स्थापन करण्यात आल्या.
- माहिती तंत्रज्ञान आणि इंटरनेट युग:
 - १९९०च्या दशकात इंटरनेटमुळे जागतिकीकरणाचा मोठा वेग आला.
 - आंतरराष्ट्रीय कंपन्या (MNCs) आणि ई-कॉमर्स (Amazon, Alibaba) यामुळे व्यापाराच्या संधी वाढल्या.
 - सोशल मीडियामुळे (Facebook, Twitter, Instagram) जागतिक संवाद सहज शक्य झाला.

जागतिकीकरणाचे फायदे आणि तोटे:

फायदे:

- आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि रोजगाराच्या संधी वाढल्या.

- विविध संस्कृतींमधील आदान-प्रदान वाढले.
- तंत्रज्ञानाचा झपाट्याने विकास झाला.
- शिक्षण आणि वैद्यकीय सुविधा अधिक चांगल्या झाल्या.

तोटे:

- स्थानिक संस्कृती आणि उद्योग नामशेष होण्याची भीती.
- श्रीमंत आणि गरीब देशांमधील विषमता वाढली.
- पर्यावरणावर नकारात्मक परिणाम (वायुप्रदूषण, जंगलतोड).

सामाजिक विकास: स्वरूप आणि संकल्पना:

१. सामाजिक विकासाचा अर्थ:

सामाजिक विकास हा समाजाच्या भौतिक, मानसिक, सांस्कृतिक आणि आर्थिक उन्नतीशी संबंधित असतो. हा विकास केवळ भौतिक संसाधनांच्या वाढीपुरता मर्यादित नसून तो समाजाच्या सर्व स्तरांवर गुणात्मक परिवर्तन घडवून आणतो. सामाजिक विकास म्हणजे समाजातील व्यक्ती आणि समूहांच्या जीवनमानात सुधारणा घडवण्याची प्रक्रिया होय.

२. सामाजिक विकासाचा स्वरूप:

सामाजिक विकास हा बहुआयामी असून त्यात खालील घटकांचा समावेश होतो:

- **शिक्षण आणि साक्षरता:** समाजातील शिक्षणाची पातळी उंचावणे, साक्षरतेचा प्रसार करणे.
- **आरोग्य आणि स्वच्छता:** सार्वजनिक आरोग्य सेवा, स्वच्छता आणि पोषणाच्या सोयीसुविधा सुधारणे.
- **लैंगिक समानता:** स्त्रिया आणि पुरुष यांना समान हक्क आणि संधी प्रदान करणे.
- **सामाजिक समता:** जाती, धर्म, वर्ग यांच्यातील भेदभाव दूर करून सर्वांसाठी समान संधी निर्माण करणे.

- **आर्थिक न्याय:** गरीब आणि श्रीमंत यांच्यातील दरी कमी करणे व गरजूंसाठी सामाजिक सुरक्षा उपाययोजना करणे.
- **नागरिक सहभाग:** लोकशाही मूल्ये रुजवून समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला निर्णयप्रक्रियेत सहभागी करून घेणे.
- **सांस्कृतिक विकास:** विविध संस्कृतींच्या जतनासाठी प्रयत्न करणे आणि सामाजिक सलोखा राखणे.

३. सामाजिक विकासाच्या संकल्पना:

सामाजिक विकासासाठी विविध संकल्पना वापरण्यात येतात:

- **मानवी विकास संकल्पना (Human Development Concept):** संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रम (UNDP) च्या मते, मानवी विकास हा केवळ आर्थिक वाढीपुरता मर्यादित नसून तो लोकांच्या जीवनाच्या गुणवत्तेशी संबंधित आहे. यात शिक्षण, आरोग्य, रोजगार आणि स्वातंत्र्य यांचा समावेश होतो.
- **शाश्वत विकास (Sustainable Development):** भविष्यातील पिढ्यांसाठी संसाधने टिकवून ठेवत विद्यमान पिढीसाठी विकास घडवणे.
- **समाजकल्याण संकल्पना (Social Welfare Concept):** गरिबांसाठी सरकारी आणि स्वयंसेवी संस्थांच्या विविध योजना, धोरणे आणि कार्यक्रम.
- **समावेशक विकास (Inclusive Growth):** सर्व घटकांना विकास प्रक्रियेत सहभागी करून घेत आर्थिक आणि सामाजिक न्याय देणारा विकास.

४. सामाजिक विकासाचे उद्दिष्टे:

- प्रत्येक व्यक्तीच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करणे.
- समाजात समता, न्याय आणि बंधुभाव प्रस्थापित करणे.
- लोकशाही मूल्यांना बळकट करणे.
- सामाजिक संस्था आणि संरचना अधिक कार्यक्षम बनवणे.
- सामाजिक संतुलन आणि शाश्वतता टिकवणे.

सामाजिक विकासावर ऐतिहासिक प्रभाव:

१. प्राचीन काळ आणि समाजव्यवस्था:

- भारतीय समाज व्यवस्थेच्या जडणघडणीत वेद, धर्मग्रंथ, महाकाव्ये आणि राज्यव्यवस्था यांचा मोठा सहभाग आहे.
- प्राचीन रोम, ग्रीस आणि भारतातील सम्राज्यांनी समाजव्यवस्थेवर मोठा प्रभाव टाकला.

२. वसाहतवाद आणि सामाजिक परिवर्तन

- ब्रिटिश, पोर्तुगीज आणि फ्रेंच वसाहतवादामुळे सामाजिक आणि आर्थिक पद्धतींमध्ये मोठा बदल झाला.
- शिक्षण, कायदे आणि औद्योगीकरण यामध्ये आधुनिक विचारसरणी रुजली.

३. औद्योगिक क्रांती आणि समाजपरिवर्तन

- औद्योगिकीकरणामुळे नवीन रोजगार निर्माण झाले, शहरांकडे लोकांचे स्थलांतर झाले आणि सामाजिक जीवनशैलीत मोठे बदल झाले.
- वर्गभेद, शहरीकरण आणि सामाजिक गतिशीलता यावर औद्योगिक क्रांतीचा प्रभाव होता.

४. स्वातंत्र्य चळवळी आणि लोकशाहीचा प्रभाव

- भारतासह अनेक देशांच्या स्वातंत्र्य चळवळींनी सामाजिक विकासाला चालना दिली.
- लोकशाही आणि संविधानामुळे समता, स्वातंत्र्य आणि न्याय यासारख्या संकल्पना समाजात रुजल्या.

५. आधुनिक जागतिकीकरण आणि सामाजिक बदल

- माहिती तंत्रज्ञान, इंटरनेट आणि आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे सामाजिक आणि सांस्कृतिक देवाणघेवाण अधिक गतीमान झाली आहे.
- शहरीकरण, स्त्रीसशक्तीकरण, शिक्षणाचा प्रसार, आणि आरोग्यसेवांमध्ये सुधारणा झाली आहे.

जागतिकीकरण आणि सामाजिक विकास: फायदे आणि तोटे

फायदे	तोटे
आर्थिक संधी वाढणे	स्थानिक संस्कृती धोक्यात येणे
तंत्रज्ञानाचा जलद प्रसार	बेरोजगारी आणि स्थलांतर
शिक्षण आणि आरोग्य सेवांचा विकास	जागतिक असमानता
जागतिक समस्या सोडवण्यासाठी सहकार्य	पर्यावरणीय समस्या वाढणे

इतिहासातील घटनांचे जागतिकीकरणावर परिणाम:

अ) **वसाहतीकरण:** 16 व्या शतकात सुरू झालेल्या वसाहतीकरण प्रक्रियेने जागतिकीकरणाला गती दिली. युरोपियन साम्राज्यांचा संपूर्ण जगावर प्रभाव पडला आणि व्यापाराच्या मार्गांचे संप्रेषण वाढले. त्यामुळे स्थानिक समाजांच्या सांस्कृतिक आणि आर्थिक रचनांमध्ये बदल घडले.

ब) **औद्योगिकीकरण:** 18 व्या शतकाच्या शेवटी आणि 19 व्या शतकात औद्योगिकीकरणाच्या प्रक्रियेने समाजाच्या रचनेला बदलला. औद्योगिक क्रांतीमुळे पश्चिम देशांचे आर्थिक सामर्थ्य वाढले आणि त्याचा परिणाम जागतिक व्यापारावर झाला. औद्योगिकीकरणामुळे देशातील ग्रामीण व नगरीय क्षेत्रांमध्ये मोठे बदल झाले, तसेच कामगारांची परिस्थिती आणि वर्गीय विभाजन वाढले.

क) **20 व्या शतकातील युद्धे:** दोन महायुद्धांनी जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेला वेग दिला. प्रथम आणि द्वितीय महायुद्धांमध्ये आर्थिक आणि संसाधनांच्या नियंत्रणासाठी झालेल्या संघर्षांमुळे जागतिक राजकारणात प्रगती झाली. ह्याचा परिणाम जागतिक संस्थांच्या स्थापनेसाठी झाला जसे की संयुक्त राष्ट्र संघ, IMF, आणि जागतिक व्यापार संघटना (WTO).

जागतिकीकरणाचा सामाजिक विकासावर प्रभाव:

जागतिकीकरणाचे समाजावर विविध परिणाम झाले आहेत. ह्याचा प्रभाव आरोग्य, शिक्षा, रोजगार, आणि सामाजिक असमानता यावर झाला आहे.

अ) **आरोग्य:** जागतिकीकरणामुळे औषधांचा आणि तंत्रज्ञानाचा प्रसार झाला, त्यामुळे कमी विकसित देशांमध्ये आरोग्यसेवांचा दर्जा सुधारला. तथापि, ह्यामुळे

काही देशांमध्ये आरोग्यविषयक असमानता वाढली, कारण काही क्षेत्रांमध्ये उपचारांचे प्रचलन वाढले असले तरी काही भागांमध्ये त्याची उपलब्धता कमी राहिली.

ब) **शिक्षा:** जागतिकीकरणामुळे शैक्षणिक संसाधनांचा आदान-प्रदान झाला. नवीन तंत्रज्ञान आणि माहितीच्या सहाय्याने शिक्षणाची पद्धत सुधारली, पण काही ठिकाणी ते फक्त उच्च-श्रेणीच्या वर्गासाठीच उपलब्ध झाले. त्यामुळे सामाजिक असमानता निर्माण झाली.

क) **सामाजिक असमानता:** जागतिकीकरणामुळे काही देशांना आर्थिक फायदा झाला, पण इतरांना मात्र त्याचा विरोधाभासी परिणाम झाला. विशेषतः विकासशील देशांमध्ये शहरीकरण आणि ग्रामीण भागातील गरीबांची परिस्थिती खराब झाली. यामुळे असमानता वाढली आणि समाजाच्या विविध स्तरांमध्ये भेद निर्माण झाला.

निष्कर्ष:

जागतिकीकरणामुळे जग अधिक जवळ आले आहे आणि त्याचा सकारात्मक आणि नकारात्मक अशा दोन्ही बाजूंनी प्रभाव पडतो. त्यामुळे त्याचा संतुलित आणि शाश्वत विकास हा प्रत्येक देशासाठी महत्त्वाचा आहे. सामाजिक विकास हा समाजाच्या प्रगतीसाठी अनिवार्य असून त्यासाठी शिक्षण, आरोग्य, समता आणि आर्थिक स्थैर्य यासारख्या विविध घटकांवर भर दिला जातो. एकात्मिक आणि समतोल सामाजिक विकास साधण्यासाठी शासन, नागरिक आणि स्वयंसेवी संस्था यांनी परस्पर सहकार्याने काम करणे आवश्यक आहे.

जागतिकीकरण हा एक ऐतिहासिक आणि सातत्याने विकसित होणारा प्रवास आहे. त्याने संधी दिल्या तशाच आव्हानेही निर्माण केली. पुढील काळात शाश्वत विकास (sustainable development) आणि

सर्वसमावेशकता (inclusive growth) यावर भर देणे महत्वाचे ठरेल. इतिहासाने सामाजिक विकासाला दिशा दिली असून, जागतिकीकरणाने या प्रक्रियेत वेग आणला आहे. विविध ऐतिहासिक घटनांमुळे समाजव्यवस्था बदलली आणि आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे ती अधिक गतीमान झाली आहे. मात्र, या बदलांचे सकारात्मक आणि नकारात्मक परिणाम दोन्ही आहेत. म्हणूनच, संतुलित सामाजिक विकासासाठी जागतिकीकरणाचा समतोल दृष्टिकोन स्वीकारण्याची गरज आहे.

जागतिकीकरण आणि सामाजिक विकासावर इतिहासाचा प्रभाव अत्यंत महत्वाचा आहे. वसाहतीकरण, औद्योगिकीकरण, आणि युद्धे ह्यांसारख्या ऐतिहासिक घटनांनी जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेला आकार दिला आणि ह्या प्रक्रियेमुळे समाजाच्या रचनांमध्ये अनेक बदल घडले. जागतिकीकरणाने अनेक सकारात्मक परिणाम दिले, परंतु त्यासोबतच अनेक सामाजिक आणि आर्थिक समस्याही निर्माण केल्या. त्यामुळे जागतिकीकरणाच्या प्रभावाचा विचार करताना त्याच्या फायदे आणि तोटे दोन्ही लक्षात घेतले पाहिजेत.

संदर्भ:

- 1) बैरोच, पी. २०००. ऐतिहासिक दृष्टिकोनातून जागतिकीकरणाची घटक आर्थिक तत्त्वे: मिथके आणि वास्तव. आंतरराष्ट्रीय समाजशास्त्र १५(२): १९७-२१४. डीओआय: १०.११७७/०२६८५८०९०००१५००२००४
- 2) बर्गग्रेन, एन., आणि निल्सन, टी. २०१५. जागतिकीकरण आणि सामाजिक मूल्यांचे प्रसारण: सहिष्णुतेचे प्रकरण. तुलनात्मक अर्थशास्त्र जर्नल ४३ (२): ३७१-३८९.
- 3) बोर्डो, एमडी २००२. ऐतिहासिक दृष्टिकोनातून जागतिकीकरण. व्यवसाय अर्थशास्त्र. जानेवारी: २०-२९.
- 4) चिलोसी, डी., आणि फेडेरिको, जी. २०१५. सुरुवातीचे जागतिकीकरण: जागतिक अर्थव्यवस्थेत आशियाचे एकत्रीकरण, १८००-

१९३८. आर्थिक इतिहासातील अन्वेषण ५७: १-१८.
- 5) कोडोलको, जीडब्ल्यू २००१. जागतिकीकरण आणि परिवर्तन: भ्रम आणि वास्तव. कार्यपत्र क्रमांक १७६. ओईसीडी विकास केंद्र.
- 6) पेट्रास, जे. १९९९. जागतिकीकरण: एक गंभीर विश्लेषण. जर्नल ऑफ कंटेम्प러리 एशिया २९ (१): ३-३७.
- 7) पोटाफके, एन. २०१५. जागतिकीकरणावरील पुरावा. जागतिक अर्थव्यवस्था ३८: ५०९-५५२.
- 8) सपकोटा, जेबी २०११. विकसनशील देशांमध्ये जागतिकीकरण आणि विकासाचे मानवी पैलू: पॅनेल डेटामधून पुरावे. जर्नल ऑफ ग्लोबलायझेशन स्टडीज २ (१): ७८-९६.
- 9) शल्ट्झ, सीजे II, राह्ट्झ, डीआर, आणि स्पीस, एम. २००४. जागतिकीकरण, परिवर्तन आणि क्यूओएल: आयसीएमडी-८ वरील प्रतिबिंबे. जर्नल ऑफ मॅक्रोमार्केटिंग २४ (२): १६८-१७२.
- 10) सिर्गी, एमजे, ली, डीजे, मिलर, सी., आणि लिटलफिल्ड, जेई २००४. देशाच्या जीवनमानावर जागतिकीकरणाचा प्रभाव: एकात्मिक मॉडेलकडे. सामाजिक निर्देशक संशोधन ६८ (३): २५१-२९८.
- 11) त्साकिरी, एम. २०१०अ. जागतिकीकरण आणि वैयक्तिक गरजांचे प्राधान्य: जी. बदलच्या वैयक्तिक धारणा मानवी गरजांच्या पदानुक्रमावर परिणाम करतात का? सीआयजेएम १४ (१).
- 12) त्साकिरी, एलटी २०१०ब. जागतिकीकरण जीवनाच्या गुणवत्तेवर परिणाम करत आहे का? साहित्याचा आढावा. युरोपियन संशोधन अभ्यास १३ (४): १५७-१६८.
- 13) वर्हर्न, जेएफ २००२. आर्थिक विकास आणि क्यूओएलच्या दृष्टीने जागतिकीकरणाचे फायदे. CEREFI, संशोधन नोट्स, क्रमांक २६३ - २००२/१०.
- 14) जाहिद, जी. २०१५. जागतिकीकरण, राष्ट्रीयीकरण आणि तर्कसंगतीकरण. प्रोसिडिया - सामाजिक आणि वर्तणूक विज्ञान १७४: १०९-११४.